

Els elements de la globalització econòmica

Albert Puig Gómez
Ramon Ribera Fumaz

PID_00185852

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Índex

Introducció	5
1. La tecnologia	7
2. La “ideologia” de la globalització	9
2.1. Idees i ideologia	10
2.2. La globalització i el seu aparell ideològic: el neoliberalisme	12
2.3. Com es mouen les idees	16
2.4. Del fordisme a l'economia del coneixement	18
Bibliografia	23

Introducció

En aquest mòdul analitzarem els dos elements que configuren el procés de globalització econòmica.

- En el primer apartat tractarem l'element de realitat objectiva (la **tecnologia**).
- En el segon apartat reflexionarem sobre l'element de realitat subjectiva (la **ideologia**).

1. La tecnologia

Com hem dit en la introducció, l'element objectiu de la globalització fa referència bàsicament als canvis en la tecnologia, sobretot en el transport i en les comunicacions. Aquests canvis i la seva magnitud han portat alguns analistes a parlar de la **societat de la informació** com un tipus de societat posterior a la que va sorgir amb la Revolució Industrial, que, d'altra banda, és la que va seguir a la societat agrícola feudal.

Però, independentment de la magnitud i la importància del canvi tecnològic, cal tenir present que aquest canvi no és neutral, sinó que sempre hi ha alternatives tecnològiques entre les quals se'n descarten algunes i se'n seleccionen unes altres que definitivament tendeixen a imposar-se.

En el model de societat actual progressen els avenços tecnològics que dinamitzen els mercats o són susceptibles de ser comercialitzats amb una rapidesa relativa, i no els que podrien atendre a criteris de rendibilitat social o, simplement, a criteris d'interès purament humanitari.

De fet, la revolució tecnològica de les darreres dècades ens situa davant una tremenda contradicció: quan la humanitat ha aconseguit un desenvolupament tal que és possible eradicar la gana i les malalties que han assolat l'ésser humà des dels orígens, quan és possible tècnicament que totes les persones del planeta visquin amb les necessitats bàsiques cobertes, constatem que les desigualtats entre el nord i el sud s'engrandeixen cada vegada més en comptes de disminuir.

En aquest sentit, alguns autors (Marí, 1999) analitzen el paper de la tecnologia en les transformacions que s'han produït en dos grans àmbits al llarg de les darreres dècades:

- En les relacions de producció (economia).
- En les relacions de poder (política).

En els dos casos, l'eix comú dels canvis és en gran mesura el protagonisme de les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC). Vegem-ho amb una mica més de detall.

En el **terreny econòmic**, en l'etapa actual del sistema capitalista es pot comprar i vendre en qualsevol racó del món; ja no hi ha límits ideològics (com veurem més endavant) ni límits legals significativament importants per part dels estats nació. En aquest procés, les tecnologies de la informació són la infraestructura que permet els intercanvis en temps real.

El cas més clar és el mercat de capitals, en què el desenvolupament de les TIC en els darrers vint anys ha constituït la creació de la infraestructura tecnològica que permet la interconnexió instantània de capitals. Això no vol dir que tots els capitals circulin globalment cada dia, però sí que estan tots connectats al llarg del dia.

Per exemple, quan l'any 1997, en el marc de la crisi asiàtica, s'enfonsa el baht tailandès, això afecta els estalvis dels catalans i espanyols situats en els bancs i caixes locals per mitjà d'una sèrie d'interconnexions. De fet, els ordinadors estan ja programats perquè qualsevol fons d'inversió pugui canviar de moneda i d'accions a escala mundial, seguint les ocasions de rendibilitat i fugint dels moments de crisi. I no és una cosa secundària en l'economia capitalista que el capital estigui globalitzat, com ho demostra la crisi econòmica actual que té l'esclat en l'àmbit financer.

També el **sistema polític** introdueix profundes transformacions respecte a l'etapa anterior. Les institucions polítiques representatives de la societat industrial no han sortit ben parades amb l'adveniment de la globalització; els estats nació es troben immersos en una crisi de la qual és difícil saber com i en quines condicions en sortiran. Com veurem en l'apartat següent, la lògica neoliberal que ha dirigit el procés de globalització desencadena una tendència de reducció de l'espai polític a la més mínima expressió: l'estat gestor i policial.

En aquesta dinàmica tenen un paper clau els **mitjans de comunicació** (els "mitjans de persuasió", tal com els anomena sovint el professor Vicenç Navarro) i, especialment, en els darrers temps, les TIC.

En resum, la tecnologia i la societat estan estretament connectades i no es poden entendre l'una sense l'altra. La tecnologia és un projecte historicosocial en què es pot identificar el que els interessos dominants de la societat volen en cada moment.

Observació

No és aliè a això el fet que la major part dels grans grups de comunicació tinguin en l'accionariat grups financers.

2. La “ideologia” de la globalització

“Perquè qualsevol tipus de pensament sigui dominant, cal que aparegui un aparell conceptual que sigui atractiu a les nostres intuïcions i instints, als nostres valors i als nostres desitjos, com també a les possibilitats inherents en el món social que habitem. Si té èxit, aquest aparell conceptual esdevé tan incrustat en el sentit comú que es dona per fet i no es posa en dubte.”

(Harvey, 2005, pàg. 5)

Ningú no dubta que vivim en un món globalitzat. Donem per fet que vivim en un món en què les mercaderies, el capital, les persones o les idees circulen sense cap tipus d'obstacle. És de sentit comú, de la mateixa manera que els estudiants de la UOC poden fer aquest curs des de qualsevol part del món. La globalització és un fet, imparable, en forma d'avenços tecnològics, lliure comerç, lliure circulació de capital i desregulació de les economies nacionals. Això ha portat a pensar que vivim en un **món sense fronteres** com ens comentava Kenichi Ohmae (1990, 1995) o que arribàvem al **final de la història** com deia Francis Fukuyama (1992), o més recentment, després de la revolució d'Internet, en un **món pla** tal com assegura Thomas Friedman (2005).

I, tot i que l'evidència no sigui tan clara, ho tenim assumit.

Perquè encara és més fàcil moure's per a un ciutadà de classe mitjana europeu o nord-americà que per a un ciutadà pobre en un país del sud global. De la mateixa manera, els fons d'inversió (*hedge funds*) es mouen molt més ràpidament pel món del que ho poden fer els diners d'un ciutadà de classe treballadora grec bloquejat enmig de la crisi econòmica a Tessalònica. I el mateix podríem dir de les mercaderies.

Tampoc no es posa gaire en dubte que la globalització es podria desenvolupar de manera diferent de com s'ha dut a terme, o que, fins i tot, es podria tornar a una època proteccionista.

Aleshores, per què donem per fet que els processos de globalització que hem presenciats i presenciem passen d'una certa manera com una forma única? En aquest punt, la citació amb què hem començat aquest apartat ens pot ajudar a explicar que les idees de globalització, en la forma actual, no són simplement descripcions de la realitat, sinó també productores i legitimadores de la implantació d'una forma de globalització, de relacions socials. Tota idea dominant no necessàriament ha de començar sent veritat o l'única alternativa, si bé ha d'aconseguir ser part del sentit comú, del que no es pugui dubtar. En aquest mòdul veurem aquests processos i com circulen les idees i es converteixen en sentit comú. I ho farem a partir de l'exploració de les arrels dels discursos dominants sobre la globalització: el **neoliberalisme**.

2.1. Idees i ideologia

Les paraules de David Harvey del principi de l'apartat són el que comunament es coneix com a **ideologia**. L'estudi de la ideologia és extens des del segle XIX, i existeixen una gran varietat de conceptualitzacions, sovint contradictòries. En general, des de les ciències socials hi ha dues grans maneres de definir la ideologia (Thompson, 1984, pàg. 4):

- D'una banda, hi ha els estudis que analitzen la ideologia descriptivament com a "sistemes de pensament", "sistemes de creences" o pràctiques simbòliques que pertanyen a projectes polítics. Aquestes anàlisis parteixen d'una perspectiva neutra, en què no s'interroga sobre el paper de les idees en l'avenç de diferents processos polítics i econòmics.
- De l'altra, hi ha els estudis crítics que analitzen els sistemes de significació que fonamenten les relacions de dominació; en altres paraules, expressen relacions asimètriques de poder.

Com apunta Lye:

"això no és una qüestió de grups que *deliberadament* planifiquen com [...] alterar la consciència de les persones (tot i que pot passar), sinó més aviat un assumpte de com treballen les institucions dominants en la societat per mitjà de valors, concepcions del món i sistemes simbòlics per tal de legitimar un ordre establert. En resum, aquesta legitimació es gestiona mitjançant l'ensenyament (l'adopció social) generalitzat d'idees sobre com són les coses, com funciona «realment» el món i com ha de funcionar. Aquestes idees (sovint incrustades en pràctiques socials i culturals) orienten el pensament de les persones de manera que accepten la forma actual de fer les coses, el sentit actual del que és «natural» i la comprensió actual dels rols que tenen dins la societat. Aquest processos de socialització, l'emmotllament de les nostres interpretacions cognitives i socials del nostre món social és el que Gramsci anomena *hegemonia*."

(Lye, 1997)

Tanmateix, no és un procés simplista. De cap manera una forma d'ordenar el món i de donar-li sentit esdevé, automàticament i sense conflictes, una ideologia hegemònica.

Un poder dominant pot legitimar les seves actuacions mitjançant ideologies, però no necessàriament aconseguirà que aquestes es converteixin en sentit comú, en fets naturals.

Referència bibliogràfica

T. Eagleton (1991). *Ideology: an introduction*. Nova York: Verso.

Encara més, moltes idees o ideologies dominants avui han estat considerades abans aberracions antinaturals i, mitjançant processos complexos, han esdevingut sentit comú.

Per exemple, el dret de vot de les dones, l'accés universal a l'educació o la fi del treball infantil han estat durant molt de temps considerades idees esbojarrades i insostenibles. A partir de diverses lluites i canvis socials, avui en dia, ningú no dubta que les dones i els homes han de tenir els mateixos drets, que l'accés a l'educació o l'eradicació del treball infantil són drets essencials. Per contra, a vegades les ideologies emergents tenen un sentit completament contrari i terrible, com els arguments sobre la superioritat racial basats en l'eugenèsia, ideologia utilitzada pel partit nazi alemany per a legitimar les pràctiques d'exterminació de la població en els anys trenta del segle XX.

Però, com es produeixen aquestes idees? La manera d'explorar-ho és per mitjà dels discursos polítics, econòmics o socials que trobem en la societat, especialment des de les institucions que són clau per a la difusió d'idees i projectes polítics (els estats, els organismes internacionals, la publicitat i els mitjans de comunicació, l'escola, etc.).

La principal funció dels discursos és estructurar i internalitzar un “sentit comú” (com funciona el món real segons perspectives que intenten mantenir l'*statu quo* social), i per tant, perpetuar (o canviar) unes relacions i configuracions de poder existents.

Tal com hem assenyalat al principi, cal tenir en compte que, per a mantenir i reproduir estructures socials, els discursos han de poder ser absorbits per narratives personals, és a dir, els receptors els han de poder interioritzar (Jessop, 1997). D'aquesta manera, una de les principals característiques dels discursos és la manera com s'utilitzen el **llenguatge** i els **símbols** per a crear una **identitat discursiva de les persones** (Hajer, 1989).

Per exemple, en temps de deslocalitzacions i tancaments d'empreses manufactureres de la “vella economia”, és fàcil reconstruir una identitat col·lectiva que es basa a culpabilitzar la taxa elevada d'atur en la rigidesa del mercat de treball per ajustar-se a la competitivitat d'altres països o regions. D'aquesta manera, altres factors determinants, i possiblement més importants, com la falta d'inversió en R+D i la relació entre precarietat i manca de formació, queden amagats.

Tanmateix, els discursos no són tan sols sobre paraules i textos, és a dir, llenguatge. Els discursos també són produïts mitjançant **institucions i pràctiques** que, juntament amb el llenguatge, prenen sentit mitjançant el discurs.

Per exemple, un dels objectius de la Unió Europea, amb el finançament de projectes d'infraestructura interfronterers i de recerca amb la participació de socis de més de dos països, és utilitzar aquestes accions per a consolidar una visió paneuropea i evitar la resistència dels estats membres a la consolidació de la idea de l'espai europeu (Richardson i Jensen, 2004, pàg. 63).

Finalment, per a tenir un discurs ideològic que funcioni, s'ha de construir al voltant d'un **principi hegemònic** (Hajer, 1989, pàg. 46). En comptes d'imposar una ideologia directament, els discursos hegemònics es construeixen en una **intertextualitat** discursiva més àmplia, al voltant d'una idea o principi que pot ser adequat des de posicions polítiques o ideològiques diferents, en què tothom es pot sentir representat i és difícil posicionar-se en contra.

Amb *intertextualitat* ens referim al fet que els discursos hegemònics estan construïts a partir de diferents discursos adreçats a diferents públics o a finalitats que estan interrelacionades i funcionen des d'una "perspectiva històrica" per desplaçar ideologies i sentits comuns previs (Jones, 2003, pàg. 3-5).

Per exemple, un principi hegemònic de les darreres dècades ha estat que el sector privat és més eficient a l'hora de proveir serveis que no pas el sector públic. Això ha permès justificar grans onades de privatització de serveis públics, encara que no és clar que els serveis hagin millorat. Però aquesta presumpció ha dominat la discussió sobre alternatives polítiques i, per tant, sobre el que pot ser debatut i el que no.

Privatització d'empreses públiques

De la mateixa manera, la crisi economicofinancera dels darrers anys ha portat noves rondes de privatització d'empreses públiques en combinació amb nacionalitzacions en el sector financer en diversos països europeus i de l'Amèrica del Nord. Mentre que les nacionalitzacions de la banca s'han justificat amb l'argument del risc sistèmic que representava la seva fallida, continua sense posar-se en dubte en els debats polítics públics majoritaris si la privatització dels serveis públics millora o no l'eficiència de la prestació.

Arribats en aquest punt, ens podem demanar si hi ha una **ideologia de la globalització**. I el cert és que sí. Amb l'estudi de les idees que hi ha darrere la globalització, no pretenem desmentir que no existeix la globalització, sinó entendre més bé com han pres una forma concreta –hi pot haver diverses formes de tenir una societat global–, quines idees han legitimat aquesta forma concreta i com s'ha estès. Per això, començarem amb la ideologia de base que hi ha darrere la justificació dels processos de globalització: el **neoliberalisme**.

2.2. La globalització i el seu aparell ideològic: el neoliberalisme

Quasi ningú no nega l'existència del neoliberalisme, però què és? Aquesta pregunta aparentment simple esdevé molt més complexa un cop mirem les diverses perspectives teòriques que l'han analitzat.

Per als **enfocaments més radicals**, el neoliberalisme és un concepte del qual a vegades s'abusa, per a referir-se a les pràctiques polítiques implementades amb els processos actuals de globalització econòmica. En el context del col·lapse de Bretton Woods, la ineficàcia del keynesianisme per a resoldre la crisi dels anys setanta i l'acceleració dels processos de globalització econòmica, els governs van començar a "alliberar" els mercats de la intervenció estatal: privatització de les companyies públiques i liberalització dels monopolis nacionals, desregulació dels mercats de capital i treball, retallades en la despesa i en els impostos, disciplina monetària, etc. Tot perquè els mercats poguessin funcionar sense distorsions. I aquestes polítiques segueixen l'argument bàsic del neoliberalisme:

El mercat és la millor manera d'organitzar la societat, gràcies a la seva mà invisible, que distribueix eficientment recursos escassos entre els individus.

Sense cap mena de dubte, el neoliberalisme és la ideologia i el “sentit comú” que hi ha hagut darrere els processos d'integració econòmica i de reestructuració dels estats nació en les darreres dècades.

Com tots els aparells ideològics –part fonamental de tot projecte polític i econòmic–, sempre imaginem i defineixen una **forma utòpica** d'organitzar les relacions socials. És a dir, una filosofia que articula tant les idees com les accions i ens permet entendre i prendre decisions. I, com tota filosofia, aquesta utopia sol estar basada en una ontologia clara, és a dir, com funciona realment el món i què es pot fer per a millorar-lo (epistemologia). En concret, en aquest cas el neoliberalisme també ho compleix.

Les arrels filosòfiques del neoliberalisme es troben en el **liberalisme clàssic** i el seu mecanisme fonamental: la mà invisible del mercat d' Adam Smith¹. Des d'aquesta base, el neoliberalisme reelabora els principis clàssics del liberalisme per mitjà de diferents contribucions, com l'Escola d'Economia de Manchester del segle XIX i l'Escola d'Economia Política de Chicago al segle XX. No obstant això, les assumpcions bàsiques poden ser traçades des de l'**Escola d'Economia Austríaca** i la seva principal figura, **Friedrich Hayek**. Com ens explica Richard Peet (2003, pàg. 10), la posició de Hayek es basa en dues pressuposicions:

⁽¹⁾I, fins a un cert punt, en una interpretació no satírica de la *Faula de les abelles*, de Mandeville, en què parla de la conversió dels vicis privats en beneficis públics.

1) El creixement de la civilització prové de la llibertat dels membres individuals que la integren a perseguir els seus propis fins en el context de l'existència de drets de propietat privats. Les institucions socials, especialment el mercat, funcionen més bé quan sorgeixen de la col·laboració voluntària i espontània de persones lliures. La competició de mercat genera un ordre econòmic (*cosmos*) que és el producte de l'“acció humana i no pas del disseny humà”.

2) Així doncs, els governs han de ser democràtics, amb límits fixats en l'esfera del poder, especialment dels poders de coerció. Els ordres econòmics planificats només poden dirigir complexitats limitades. En concret, la planificació econòmica col·lectiva (fins i tot, la socialdemocràtica) porta inevitablement a la tirania totalitària.

Institucions neoliberals

L'Escola d'Economia Política de Chicago domina el pensament econòmic des dels anys setanta. No obstant això, com veurem més endavant, altres escoles, instituts i equips d'especialistes (*think tanks*) han influenciat i desplegat el neoliberalisme, com l'Escola d'Economia de Londres, l'Escola d'Ordoeconomia a Freiburg, la Institució Hoover de Stanford, l'Escola d'Economia de Minnesota, etc.

(Peet, 2003)

Aquest pensament es va formalitzar mitjançant l'adaptació de l'anàlisi microeconòmica a la nova macroeconomia neoclàssica (Vlachou i Christou, 1999).

És a dir, si, des dels anys trenta fins als anys setanta, la macroeconomia recomanava la intervenció pública per millorar l'economia, la nova macroeconomia neoclàssica rebutja la intervenció pública, ja que considera l'individualisme metodològic, la racionalitat de l'*homo economicus* i les poderoses i beneficioses forces del mercat per a aconseguir el resultat més eficient.

Des d'aquesta epistemologia (la manera com es pot millorar el món), el projecte polític neoliberal es basa en un

“compromís per l'extensió dels mercats i la lògica de la competitivitat amb una forta antipatia per tot tipus d'estratègies keynesianes o col·lectives. La constitució i extensió de les forces competitives es casa amb formes agressives de reducció del pes de l'estat, l'austeritat pressupostària i «reformes» del servei públic.”

(Peck i Tickell, 2002, pàg. 381)

D'aquesta manera, el **paper de l'estat** ha de ser **mínim** i els individus han de ser lliures per a decidir, mitjançant els mecanismes de demanda i oferta dels mercats.

Així i tot, darrere aquesta visió utòpica, les polítiques neoliberals no consisteixen primordialment a desmantellar l'estat sinó a assegurar el lliure desenvolupament i funcionament dels mercats en qualsevol aspecte de la vida social (mercats de treball, finances, habitatge...) i, tal com apunta David Harvey (2005), la construcció d'un ordre que beneficia unes classes socials respecte d'unes altres. En aquest cas, el **capital financer** sobre la **classe treballadora**. Aquest matís és important, perquè el neoliberalisme també pot comportar una expansió del pressupost de l'estat (com la del Govern nord-americà de George Bush) o la intervenció pública activa (com en els rescats del sector financer als Estats Units o a Espanya).

En **termes geogràfics**, la “utopia” neoliberal imagina una societat dirigida pels mecanismes de mercat, els quals són intrínsecament globals.

Així, la globalització és un fet innegable i un fenomen radicalment nou en què els mercats nacionals s'**integren en un sol mercat global**. Un nou ordre que és l'evolució natural de l'economia.

Aquests processos són capturats per Kenichi Ohmae (1990), qui defineix la globalització com un “**món sense fronteres**” en què els factors productius (capital i treball) i les mercaderies flueixen lliurement per tot el globus terraquí i les grans empreses multinacionals (EMN) inverteixen i produeixen arreu del món gràcies als avenços portats per les noves tecnologies de la informació, la comunicació i el transport.

Aquesta visió nòmada de la globalització, molt estesa entre les elits acadèmiques polítiques i de negocis del planeta, transmet una imatge positiva del món cada cop més mòbil en què les mercaderies, els objectes, el capital i les persones es mouen d'un lloc a un altre sense cap tipus d'entrebanc. Imatge que tots podem relacionar fàcilment amb el funcionament dels mercats financers que mouen més d'un trilió de dòlars cada dia arreu del món, la comunicació mitjançant Internet, les línies aèries de baix cost o tots els productes que rebem de la Xina, per exemple.

En aquest marc, els **mercats i governs nacionals** perden una gran part de la raó que tenen d'existir.

- D'una banda, perquè la producció ja no s'estructura per mercats nacionals amb productors nacionals sinó que els sistemes productius s'organitzen globalment en unes quantes regions exitoses (per exemple, Silicon Valley, el delta del riu Perla a Hong Kong, Londres...) que produeixen per a mercats mundials. Com que és un món obert, hi ha **competència perfecta**, i l'èxit de les regions consisteix a atreure els fluxos de capital i els treballadors.
- De l'altra, perquè l'estat nació ha perdut l'habilitat que tenia per a controlar els fluxos internacionals de comerç, capital, indústria, individus, informació i idees.

Com a resultat d'això, els dos principals agents de la globalització són realment globals: les **empreses transnacionals** i els **consumidors**. En conseqüència, les fronteres nacionals estan destinades a desaparèixer. Tal com diu Ohmae:

“per a un nombre creixent d'empreses que serveixen mercats globals o pateixen competència global, la nacionalitat desapareixerà.”

(Ohmae, 1993, pàg. 13)

Això no significa la desaparició dels estats, però sí la reducció del seu paper, no a intervenir sinó a reforçar les lògiques de mercat, corregint els errors del mercat, i evitar les pressions polítiques que poden portar a intervencions de mercat “equivocades” (Banc Mundial, 1997).

El resultat idealitzat és un món en què les relacions entre persones es fan i són definides pel mercat, en què les empreses i els consumidors no basen les seves decisions de consum en **lleialtats territorials o comunals**, sinó a partir de les preferències individuals que tenen.

Aquesta cultura de **consum comuna** va més enllà del fet que, per exemple, arreu del món tinguin èxit els restaurants de menjar ràpid o l'ús de reproductors MP3 de disseny. Amb la globalització, el consum de béns materials es converteix en un indicador global de l'èxit dels individus. En aquest marc, emergeix un mercat global de consumidors sobirans que, cada cop més, es diferencien menys pel lloc d'origen.

En resum, la globalització representa una transformació global ràpida cap a un sol mercat global **homogeni**.

Aquesta visió és la que el neoliberalisme projecta, però, com circula i es consolida com a sentit comú aquesta visió? És aquesta visió de la societat i l'espai la que el neoliberalisme realment produeix? Cap de les dues coses passen en el món real d'una manera senzilla o completa. La reestructuració neoliberal no passa en una capsula institucional buida en què els principis es poden presentar i aplicar sense cap problema. En aquest mòdul, respondrem a la primera pregunta, però abans continuarem explorant com es mouen i produeixen els discursos i què amaguen.

Vegeu també

Per a conèixer la resposta a la segona pregunta, podeu consultar el mòdul "El paper de l'estat".

2.3. Com es mouen les idees

Les idees també es mouen. Ja hem vist a l'inici del mòdul com es mouen les mercaderies, però el moviment va més enllà. Quantitativament, només cal donar un cop d'ull als indicadors de mobilitat de qualsevol ciutat o país per a comprovar el creixent nombre de persones (treballadors, immigrants, turistes...), objectes (mercaderies...) o fluxos (informació, energia, aigua...) que circulen per mitjà de vehicles, trens, avions, vaixells, cables, carrers, canals, etc. Qualitativament, els processos de globalització han donat un impuls a la mobilitat de capital, treballadors i coneixement; també les oportunitats que ofereixen les noves tecnologies de la informació i la comunicació (TIC), que ens han portat a un món cada cop més mòbil, amb noves pràctiques econòmiques mòbils (deslocalització i sistemes de producció integrats, però escampats globalment, teletreball, oficines virtuals...) i socials (noves formes de turisme popular, com, per exemple, l'impacte de les línies aèries de baix cost, la suburbanització...).

En aquest context, atesa la importància de la mobilitat per a entendre les societats actuals i els reptes del futur, no deixa de sobtar que tradicionalment les ciències socials hagin estat més centrades en anàlisis estàtiques (Urry, 2005).

En els darrers anys, però, han començat a sorgir diversos enfocaments teòrics que desplacen el seu objecte d'estudi d'un marc relativament immòbil dels processos urbans a una òptica relacional de com es construeix la ciutat en relació amb el moviment.

En aquest sentit, des de diferents aproximacions teòriques han sorgit, recentment, conceptualitzacions de la globalització i de l'augment de les mobilitats que, en comptes de considerar el moviment de persones, d'idees i d'objectes com una cosa inevitable, es pregunten com es produeixen aquests moviments des dels punts de vista polític, econòmic, material i simbòlic; s'interroguen, per tant, per com esdevé possible el moviment, com adquireix sentit i quin paper té en la creació de desigualtats socials i econòmiques (Hannam i altres, 2006). En aquestes literatures preocupen d'una manera especial les anàlisis de la **infraestructura material i institucional** del moviment i les **condicions polítiques** que encoratgen o desinhibeixen la circulació. L'existència de circulació és tant sobre els fluxos en si mateixos com en la infraestructura que canalitza aquests fluxos (Urry, 2005). Juntament amb els processos de desterritorialització, la globalització comporta també processos de reterritorialització (Elden, 2005).

En altres paraules, per a eliminar les barreres espacials al moviment de persones, mercaderies, capital i idees (desterritorialització) són necessàries noves configuracions territorials relativament fixes i immòbils (reterritorialització) que permetin la contínua circulació de persones, capital, objectes i idees.

Aquests processos constitueixen la construcció d'un "fix espacial" (Harvey, 1999). I en aquests "fixos espacials" les idees també circulen. Evidentment, les idees soles no canvien el món, si no van acompanyades d'altres tipus de processos materials que les retroalimenten.

És especialment interessant com circulen i s'expandeixen les idees a l'hora d'implementar polítiques globals –és el que se sol anomenar *policy-transfer*:

"el procés mitjançant el qual el coneixement sobre polítiques, arranjaments administratius, institucions i idees en un sistema polític (passat o present) és utilitzat en el desenvolupament de polítiques, arranjaments administratius, institucions i idees en un altre sistema polític."

(Dolowitz i Marsh, 2000, pàg. 5)

Lectura recomanada

J. Peck; N. Theodore (2010). "Mobilizing policy. Models, methods and mutations". *Geoforum* (vol. 41, pàg. 169-174).

Aquestes pràctiques han adquirit molta importància amb la globalització.

- D'una banda, la transformació politicoeconòmica de les darreres dècades, amb els estats que afronten nous problemes i situacions (per exemple, la desindustrialització), ha portat a la necessitat de recórrer a la cerca d'idees.
- De l'altra, el *policy-transfer* és molt més rellevant atesa la necessitat de proveir evidència per a donar suport a les decisions polítiques. La racionalitat darrere la política basada en l'evidència és que la implementació s'ha de basar en el que funciona més bé, independentment de la posició ideològica de cadascú (Campbell, 2002).

No obstant això, precisament aquesta tecnificació (deixar de banda la ideologia) és el que converteix el *policy-transfer* en un recurs ideològic (s'accepta com a tècniques unes polítiques que tenen com a objectiu un cert tipus de relacions socials).

En aquest punt sorgeixen les mobilitats polítiques (o ideològiques), les maneres com es mou el coneixement polític d'una institució a una altra o d'un govern a un altre (McCann 2008, pàg. 886). Aquestes idees no circulen lliurement, es mouen per mitjà de diferents canals (Internet, conferències, documents, etc.) i institucions (equips d'especialistes, xarxes de cooperació, organismes internacionals) que seleccionen quines idees circulen, quines es privilegien i quines no.

2.4. Del fordisme a l'economia del coneixement

Per a acabar aquest apartat del mòdul i a manera de conclusions, és interessant veure que les concepcions que tenim de l'economia i la societat han variat en les darreres dècades, i que la interpretació que en fem no respon solament als fets en si mateixos, però comporten imaginaris econòmics que ens ajuden a donar sentit als canvis. En fer-ho, com tota ideologia, veurem el que es destaca i el que s'amaga.

1) En el **keynesianisme**, l'economia era reduïda a la idea del **mode de producció fordista o taylorista**. L'economia era vista majoritàriament com la producció de béns (més que serveis) per grans corporacions organitzades nacionalment en sectors ben definits. La producció s'articulava en grans complexos fabrils amb plantes de producció organitzades al voltant de línies d'assemblatge. En el centre del funcionament de l'economia hi havia un sistema de redistribució d'una part del valor que es generava basat en els increments de salaris relacionats amb els augments de productivitat provinents de les economies d'escala de la producció en massa. Anàlogament, el sistema polític de postguerra era entès d'una manera molt simplista. La política era reduïda al paper de l'estat per a redistribuir els fruits del creixement i assegurar la reproducció de l'economia a escala nacional. Amb aquest sistema polític, les relacions entre capital i treball s'establien formalment a escala nacional o sectorial per mitjà

de la negociació col·lectiva. Finalment, la cultura era reduïda a les belles arts i el patrimoni, i només cap al final dels anys seixanta també s'hi va incloure la cultura popular.

No obstant això, aquestes idees o conceptualitzacions amagaven altres economies, polítiques i cultures.

Per exemple, la recerca feminista ha subratllat el biaix masculí de la concepció fordista de l'economia (McDowell, 1991; Gibson-Graham, 1996). El règim fordista estava caracteritzat pel paper del treballador *breadwinner* (l'home que porta el sou a casa), que pertanyia al sindicat i tenia una feina no qualificada. Aquesta representació amagava el paper, per exemple, de les dones treballadores no qualificades, les quals s'incorporen al mercat de treball en massa després de la Segona Guerra Mundial. Les dones sovint treballaven en l'economia informal i tenien un paper important en la reproducció del sistema econòmic per mitjà de la feina no retribuïda que duïen a terme a la llar.

A més a més, en el període de postguerra a Europa, després dels processos de descolonització i la falta de feina al sud d'Europa, s'incorpora en els països de l'Europa occidental i de l'Amèrica del Nord una quantitat ingent de persones, que són absents de la descripció de l'economia i la cultura del fordisme, com també són absents de la representació política i de les cultures nacionals. En resum, cada idea o concepte servia per a reduir el que es podia veure i el que no, i les relacions existents de poder.

2) Ara, per contra, quan parlem d'economia en un món global ens referim a l'**economia del coneixement** (EC). L'EC assumeix que l'economia fordista basada en la producció de béns tangibles és arcaica.

Si, abans, el que enteníem per *economia* i el que enteníem per *cultura* era clarament diferenciat, amb l'EC els dos conceptes es barregen.

L'EC es basa en gran mesura en processos culturals, els quals van de les belles arts a les contracultures. Actius intangibles com la confiança, el capital social i cultural, la informació o la creativitat són característiques clau d'aquesta nova economia. El que compta ja no són els actius o pràctiques materials, sinó la capacitat dels individus per a acumular actius intangibles. En aquest sentit, es privilegia el desenvolupament dels sectors productius en què el treball és molt més flexible, menys organitzat sindicalment, i més adaptat a les noves condicions laborals i productives.

Són icones d'aquesta nova economia la cultura de l'emprenedor de garatge o l'estudiant brillant que deixa la universitat (per exemple, els creadors de Hewlett Packard i Facebook) o la glorificació del treballador creatiu com un artista del seu sector, tant per les coses "bones" (l'estil bohemí, la llibertat en el treball i la centralitat en la creació de valor) com per les "dolentes" (atomització del treball, i increment de la precarietat i la inestabilitat).

Pel fet que se centren en l'individu, les narratives de l'EC són separades dels seus components socials i geogràfics: el creador, el treballador creatiu connectat al món per mitjà dels dispositius amb accés a Internet.

Finalment, s'emfatitzen els actius culturals que tenen aplicació econòmica. Totes les pràctiques que no poden ser mercantilitzades són excloses. En aquest escenari, les polítiques de l'EC se centren a reforçar els poders creatius dels territoris i els treballadors.

La política es despolititza

En concret, la política es despolititza, invertir en la nova economia no és una decisió política –una opció entre d'altres– sinó una decisió tècnica. I, com a decisió tècnica, el procés de disseny i implementació de polítiques d'EC no es fa des d'institucions polítiques sinó des de partenariats publicoprivats “independents”.

En aquesta nova conceptualització de com funciona l'economia, moltes coses són amagades: la importància de la producció material, moltes vegades en massa, que ha estat deslocalitzada fora d'Occident, les noves condicions de precarietat de molts treballadors del coneixement (de centres d'atenció telefònica, a oficinistes o treballadors no qualificats), processos socials com són l'aprenentatge, la producció o la cultura són individualitzats i tot el que no pot ser utilitzat per al benefici econòmic d'una manera directa o indirecta es deixa de banda.

Però, quin principi hegemònic hi ha darrere aquestes idees? Al final, si els territoris no es converteixen en centres de l'EC i si les empreses i els ciutadans no aprenen, milloren i utilitzen les seves capacitats productives cap a l'economia, el seu territori (ciutat o país, per exemple) no podran avançar. Així, l'*homo economicus* es transforma en un *locus* creatiu dins les xarxes de la societat del coneixement que ha de competir en un món organitzat al voltant dels mercats.

Aquestes visions del món s'han convertit en sentit comú, en fets naturals, per davant d'altres visions, que si bé poden compartir la importància de les TIC i les noves formes de producció, no necessàriament en comparteixen l'explicació. En fer-ho, i convertir-se en dogmes per als governs locals i nacionals d'arreu del món, han seguit diversos camins: des de circuits d'expertesa basats en equips d'especialistes (*think tanks*) –com *Brookings Institute*– o **nous experts de prestigi** –com Richard Florida–, però també per mitjà d'institucions com l'OCDE i les seves recomanacions en termes de polítiques econòmiques o directament a partir de canvis institucionals com els canvis en les estratègies de la Unió Europea –Agenda 21–, que ha transformat les condicions en què els països i les regions poden rebre fons estructurals.

Un exemple relacionat amb la globalització és el lliure comerç, aspecte fonamental de la ideologia liberal. Avui en dia, es considera, sense cap mena de crítica, que el lliure comerç és bo. Però no sempre ha estat així. Per veure-ho, tornem enrere, cap al 1848, en què es deia el següent:

La necessitat per a expandir constantment el mercat per als seus productes persegueix la burgesia per tota la superfície terràquia. Necessiten situar-se, assentar-se i establir connexions a tot arreu.

La burgesia, mitjançant l'explotació del mercat global, està donant un caràcter cosmopolita a la producció i al consum en cada país. Amb gran disgust per als reaccionaris, ha tret de sota el peu de la indústria el terra nacional on abans era. Totes les economies nacionals tradicionals han estat o són destruïdes cada dia. Són desplaçades per noves economies, economies que ja no treballen amb matèries primeres locals sinó extretes de

les zones més remotes, economies els productes de les quals són consumits no solament domèsticament sinó també per tot el món i la introducció de les quals es converteix en una qüestió de vida o mort per a totes les nacions civilitzades. En comptes de necessitats tradicionals satisfetes per la producció nacional, trobem noves necessitats, que requereixen per a ser satisfetes els productes de terres i climes distants. En lloc de l'aïllament i l'autosuficiència nacional, tenim interacció en cada direcció, interdependència universal entre nacions, tant en produccions materials com intel·lectuals [...]. Visions nacionals unilaterals i estretes de mires són cada cop més difícils de sostenir i de les nombroses literatures nacionals i locals sorgeix una literatura mundial (Marx i Engels, 2002, pàg. 223-224).

Aquesta descripció del *Manifest comunista* és molt semblant a la que podem trobar en els manuals sobre la globalització que van començar a aparèixer en els anys noranta del segle XX. De fet, la tendència cap a un mercat mundial i la integració econòmica entre països és una característica inherent al capitalisme. Això no significa que la globalització sempre ha estat present en el capitalisme. Hi ha hagut períodes en què les economies han estat menys obertes (per exemple, entre guerres o durant els anys cinquanta i seixanta del segle XX). Però, deixant de banda la història dels processos de globalització, el que és important per als propòsits d'aquest mòdul es l'última frase: "Visions nacionals unilaterals i estretes de mires són cada cop més difícils de sostenir i de les nombroses literatures nacionals i locals sorgeix una literatura mundial."

Tal com diu Eric Helleiner, "l'èxit polític del moviment neoliberal en els anys vuitanta i noranta va ser una reminiscència del període dels anys cinquanta i seixanta del segle XIX, quan les idees econòmiques clàssiques liberals es van escampar per quasi tot el món. Les dues èpoques van ser caracteritzades per revolucions tecnològiques que dramàticament van intensificar la integració econòmica internacional. Les idees econòmiques van ser posades com un tipus de veritat incontestable en cada període per als seus defensors" (2003, pàg. 686-687). I, de fet, durant la primera meitat del segle XIX, aquestes idees van estar darrere l'estat liberal que es va convertir en la forma de gestionar el capitalisme en la majoria de països desenvolupats: des de la revolució tranquil·la de Gladstone a Anglaterra fins a la reconstitució de l'Estat després de les revolucions del 1848 a Europa i la guerra civil als Estats Units (Clarke, 1992, pàg. 140).

Idees clau del liberalisme del segle XIX com el lliure comerç van començar com idees sorgides localment fins a esdevenir una veritat universal. Els primers propulsors del lliure comerç van ser la burgesia de la ciutat de Manchester. Coneguts com els *Manchester men*, i amb el suport d'una naixent escola de pensament econòmic en la recent formada Universitat de Manchester, l'objectiu de promoure el lliure comerç no era tan sols per a poder vendre les seves mercaderies tèxtils arreu del món sense traves. L'altre objectiu era aconseguir aliments més barats de fora el Regne Unit per llavors poder tenir salaris reals més baixos i, per tant, ser més competitius. D'aquesta manera, el proponents del lliure comerç es posicionaven en contra dels interessos dels terratinents britànics, als quals, la lliure importació de cereals més barats des de fora de les illes britàniques afectava els seus ingressos. Atès que l'Estat britànic estava dominat pels interessos d'aquests últims al principi del segle XIX, la batalla política entre els dos grups va ser aferrissada i convertir com a "sentit comú" les idees de lliure comerç va ser tot un repte.

Tot i això, l'hegemonia de la idea del lliure comerç ha experimentat diverses derrotes i reorientacions. Des de la crisi dels anys setanta del segle XIX, hi ha hagut nous contextos i lluites que han anat redefinint la construcció de les relacions comercials entre estats i la formació de l'estat liberal: l'imperialisme, la pujada del feixisme en alguns països, els experiments socialistes i, finalment, el keynesianisme, el qual es basava en l'intervencionisme econòmic des de polítiques de demanda, objectius de redistribució per sobre dels de creixement i, d'una manera important, un focus proteccionista amb l'organització de les polítiques al voltant de l'estat nació, que estaven en contradicció amb les idees liberals².

Font: E. Sheppard (2005). "Constructing free trade. From Manchester boosterism to global management". *Transactions of the Institute of British Geographers* (vol. 30, pàg. 151-172).

⁽²⁾ És important destacar que, si bé el keynesianisme entra en contradicció amb diverses idees liberals, cap de les dues són incompatibles amb una economia de mercat capitalista. Tal com Keynes va dir, "puc estar influenciat pel que sembla la justícia i el bon sentit, però la guerra de classes em trobarà de la banda de la burgesia educada" (1972, pàg. 297, èmfasi original).

Bibliografia

- Banc Mundial** (1997). *World development report 1997*. Washington, DC: World Bank.
- Campbell, H.** (2002). «Evidence-based policy». The continuing search for effective policy processes". *Planning Theory & Practice* (vol. 3, pàg. 89-90).
- Clarke, S.** (1992). "The global accumulation of capital and periodisation of the capitalist state form". A: W. Bonefeld; R. Gunn; K. Psychopedis (ed.). *Open Marxism, dialectics and history* (vol. 1, pàg. 133-150). Londres: Pluto Press.
- Dolowitz, D. P.; Marsh, D.** (2000). "Learning from abroad: The role of policy transfer in contemporary policy-making". *Governance. International Journal of Policy and Administration* (vol. 13, pàg. 5-24).
- Eagleton, T.** (1991). *Ideology: an introduction*. Nova York: Verso.
- Elden, S.** (2005). "Missing the point: globalization, deterritorialization and the space of the world". *Transactions of the Institute of British Geographers* (vol. 30, pàg. 8-19).
- Fukuyama, F.** (1992). *The end of history and the last man*. Toronto: Macmillan.
- Hajer, M.** (1989). *City politics: hegemonic projects and discourse*. Aldershot: Avebury.
- Hannam, K.; Sheller, M.; Urry, J.** (2006). "Editorial: mobilities, immobilities and moorings". *Mobilities* (vol. 1, pàg. 1-22).
- Harvey, D.** (1999). *The limits to capital*. Londres: Verso.
- Harvey, D.** (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford: OUP.
- Hellinger, E.** (2003). "Economic Liberalism and its critics: the past as a prologue?". *Review of International Political Economy* (vol. 10, pàg. 685-696).
- Jessop, B.** (1997). "The entrepreneurial city: re-imaging localities, redesigning economic governance, or restructuring capital?". A: N. Jewson; S. MacGregor (ed.). *Transforming cities: contested governance and new spatial divisions* (pàg. 28-41). Londres: Routledge.
- Jones, M.** (2003). "Critical realism, critical discourse analysis, concrete research". A: J. M. Roberts; J. Joseph (ed.). *Realism, discourse and deconstruction*. Londres: Routledge.
- Keynes, J. M.** (1972/1933). *Essays in persuasion, the collected writing of John Maynard Keynes* (vol. 9). Londres: Macmillan.
- Lye, J.** (1997). *Ideology. A brief guide* [en línia]. <http://www.brocku.ca/english/jlye/ideology.php>
- Mari, V. M.** (1999). *Globalización, nuevas tecnologías y comunicación*. Madrid: De la Torre.
- Marx, K.; Engels, F.** (2002/1848). *The communist manifesto*. Londres: Penguin.
- Ohmae, K.** (1990). *The borderless world: power and strategy in the interlinked economy*. Londres: Harper Collins.
- Ohmae, K.** (1995). *The end of the nation-state*. Nova York: Free Press.
- Peck, J.; Tickell, A.** (2002). "Neoliberalizing space". *Antipode* (vol. 34, pàg. 380-404).
- Peet, R.** (2003). *The unholy trinity: the IMF, the world bank, and the WTO*. Nova York: Zed Books.
- Richardson, T.; Jensen, O. B.** (2003). "Linking discourse and space: towards a cultural sociology of space in analysing spatial policy discourses". *Urban Studies* (vol. 40, pàg. 7-22).
- Thompson, J.** (1984). *Ideology and modern culture*. Stanford: SUP.
- Urry, J.** (2005). "The complexities of the global". *Theory, Culture and Society* (vol. 22, pàg. 235-254).

Vlachou, A.; Georgios, K. C. (1999). "Contemporary economic theory: some critical issues". A: A. Vlachou (ed.). *Contemporary economic theory: radical critiques of neoliberalism* (pàg. 1-37). Basingstoke: Macmillan.